

ובשפת אמת שם; שם ה' ושם – ושם; שם יג: שובע – שבע; סנהדרין קד כובס – כובש; חולין כו. 'אל תקרי ושחט אלא וסחט'; ערכין יא. 'יסור – ישיר', ושם יג 'בפרש'. וראה עוד דוגמאות בחילופי ש"ן וסמ"ך בדרשות חכמים, וכן בבאור משמעות המושגים – במנחת שי צפניה א, יב ובקובץ עלה יונה עמ' קח).

ואולם רבנו אליקים, וכן הרמ"ה (בסנהדרין ע) גרסו 'כתיב' 'שמחה' וקרינו 'שמח'. [וכן הביא במנחת שי (תהלים קד, טו) שמצא בשני כתבי-יד של תהלים שכתוב בהם 'שמח'. וכתב לפי"ז שאפשר שגרסו כן בגמרא. וכיוון לדברי הרמ"ה המפורשים].

א. בדומה לזה מצינו דרשות רבות המבוססות על חילופי ה' ח' [וכן על שאר חילופי אותיות ממוצא אחד]. וכן אמרו בירושלמי (פאה ז, ה) 'לא מתמנעין רבנן לדרוש ה' ל-ח' –

ע' לעיל נד. הדרה – חדרה; ברכות ל: לב. לה. שבת לב: סג. עז קד. קה. (וברשב"א ומהרש"א); עירובין יט. קא. (ומהרש"א); פסחים לו. פט. צ. מגילה טו. מו"ק ב. (ע"ש בריטב"א נמו"י ומהרצ"ח); קדושין סב. סנהדרין לט: קג. מנחות נג [תהיה – תחיה; המולה – חמלה]; רש"י שם פח: (מכת"י, ד"ה א"כ); שם קי; תמיד כט; ירושלמי פאה א, א; פסיקתא רבתי מא. וכן במה שדרשו לעיל עה: 'חנם – עריות' נראה הכוונה כמו שאמרו בעירובין יט. 'על עסקי הגם' ופרש"י עריות (ע' במצוין לעיל).

וע"ע בספר הערוך ('ער' ג; 'חדק' א); יד רמה סנהדרין ע; נפש חיה או"ח נג, יב. וע"ע במובא בחולין נד על חילופי ר' ע'. וע"ע במובא ביוסף דעת סנהדרין ע קג אודות דרשות המבוססות על חילופי אותיות ממוצא אחד.

ב. עוד הביא במנחת שי מהר"ר יהודה בריאל כי 'שמח' הוא מבנין הכבד אשר הוא יורה על דבר והפכו, כמו 'ודשנו' וסקלו' וכדומה, ובוה מבוארת דרשת רבא שניתן לפרש בשתי משמעויות את 'שמח' – מביא שמחה או מבטלה.

ענינים ופרפראות

'וכי אי זה מדה מרובה – מדה טובה או מדת פורענות הוי אומר מדה טובה מרובה ממדת פורענות' –

'כי כשאדם עושה מצוה באהבה הריהו דבק לאמת ששם מקור הברכה, אבל מי שעושה עבירה, דבק רק לתאותו הפרטית ואין לו דביקות לכח השקר כי השקר הריהו העדר ואין דביקות להעדר. ועל כן מראים לנו הפרש גדול מאד בין מדה טובה למדת פורענות (כפול חמש מאות) – כי כל הנהגת ה' הוא ללמד' (מכתב מאליהו ח"ד עמ' 284).

'לחם אבירים אכל איש – זה יהושע' –

'לחם אבירים אכל' בגימטריא 'יהושע' עם הכולל (גליונות קהלות יעקב).

'הני חמשה ענויין כנגד מי...'

– חמשה עינויים כנגד חמש פעמים 'נפש' הכתובים בפרשה, וכנגד חמשה שמות שיש לנפש. וכן חמש טבילות לכהן גדול וחמש תפילות בו ביום (עפ"י בעל הטורים אמור כג, ב).

– כנגד חמשה חומשי תורה, כדי לקבלם עליו ולקבל עול המצוות שכתובות בהם בלי מסך המבדיל של תענוגות הגוף; כנגד חמשה חושים שבאדם שהוא עושה עמהם מצוות ועברות.

(עפ"י אליהו זוטא בשם מהרי"ל; מנורת המאור נר ה ב, ב)

(ע"ב) 'ואמרי קרי ליה תירוש יין – שמביא יללה לעולם' –
'היין' בגימטריא 'יללה' (בעל הטורים בראשית ט,כא).

דף עז

'דיו לטובים שבהם' – יש די בזכותם לעמוד להם. 'אמר לו: אני שורף אותם ולטובים שבהם' – מפני שלא מיחו (עפ"י ר"ח ותו"י).

'אייתהו לדוביאל שרא דפרסאי ואוקמיה בחריקיה ושמש עשרים ואחד יום... יהבו ליה – לדוביאל, כנגד עשרים ואחד יום ששימש (תו"י). והם כנגד ימי פורעניות מי"ז בתמוז עד ט' באב. מהרש"א) עשרין וחד מלכי מלכים שימלכו ופרוותא דמשהיג – נמלי משהיג. אמר (שר של פרס): כתיבו לי לישראל באכרגא – להעלות מסים למלכות פרס...

'דוביאל שרא דפרסאי'. שמו של השר מורה על מהות האומה ותכונתה, וכמו שאמרו (בקדושין עב ועוד) 'אלו פרסיים שאוכלין ושותין כדוב ומסורבלין כדוב' (עמהרש"א. וע"ע ביוסף דעת ע"ז ב על תכונת אומה זו).

'עמד גבריאל מאחורי הפרגוד ואמר שוא לכם משכימי קום מאחרי שבת אכלי לחם העצבים כן יתן לידידו שנא אמר רבי יצחק: אלו נשותיהן של תלמידי חכמים שמנדדות שינה בעולם הזה וזכות לעולם הבא'. הריטב"א מפרש [דלא כרש"י], כך אמר גבריאל לאומות העולם: שוא לכם שאתם רוצים לשעבד בישראל שהם משכימים ומעריבים לעסוק בתורה ומנדדים שינה מעיניהם. עוד פירש לפי הענין: שוא לכם השרים המשכימים ומעריבים לקטרג על ישראל ולהיות לו קטיגורים, ואתם חושבים שיקיים הב"ה ויעשה כן למנדדים שינה מעיניהם לעסוק בתורה.

(ע"ב) 'אמרו עליו על שמאי הזקן שלא רצה להאכיל בידו אחת...'. יש שהראו עפ"י כמה כתבי יד של מסכת סופרים (יח,ז), שהיו מנהגים מסוימים לחנך בניהם הקטנים ביותר, בטרם הגיעו לגיל חינוך, לצום ביום הכיפורים. ואלם החכמים התנגדו לכך. וכן משמע מהתוספתא ביומא (ד,ב) ששמאי הזקן לא רצה להאכיל את בנו הקטן כלל, וגזרו עליו להאכילו. (ע"ע במובא בספר מנהגי ישראל ח"ב עמ' קלא. וע' גם בהדושי הנצי"ב לפסחים קט. ויש להעיר מסוכה כח ששמאי הזקן החמיר לסכך על תינוק סמוך להיוולדו).

בספר שפת אמת פרש ששמאי החמיר אף כשידיו רחוצות שלא ליתן לתינוק בידו [כמו שיש שרצו להחמיר שלא ליתן לקטן בידיהם, שמא ישכח ויאכל], וחכמים סברו שאין לחוש לכך וגזרו עליו להאכיל בשתי ידיו.

וגזרו עליו להאכיל בשתי ידיו. ע' במובא לעיל עד. בנידון איסור רחיצה אם הוא מהתורה או מדרבנן.

– משמע שמותר להאכיל לקטן בידיהם הגם שיכול הקטן ליטול בעצמו [ואף בילד גדול קצת שאין בדבר סכנה, ואעפ"י שיכול להאכילו פחות מכשיעור] – ויש לעיין מדוע אין בזה איסור 'לא תאכילום' שהוזהרנו מלהאכיל לקטנים דבר איסור?

א. נחלקו הראשונים האם לפי רבי יוחנן שחצי שיעור אסור מהתורה, חלה שבועה על חצי שיעור של דבר איסור אם לא; לדעת בה"ג ורמב"ן (בשבועות כב) אינה חלה. ולדעת הרמב"ם הר"ן והתוס' ועוד – חלה.

ב. לדברי רבי עקיבא דלא כחכמים, גם הנשבע שלא יאכל סתם ולא פירש 'חצי שיעור' – אסור עצמו בכל שהו. ואם אכל פחות מכשיעור – לוקה משום שבועה. אבל אם אכל כשיעור – אינו לוקה משום שבועה שכבר מושבע ועומד על זה מהר סיני (עפ"י רש"י). ויש אומרים אפילו אכל מעט מעט, ולא רק כזית בבת אחת (ערש"ש; שו"ת רעק"א עו קנד; אמרי ברוך יו"ד רלח. ואין הדבר ברור – ע' שפת אמת; חזו"א שבועות לדף כד; אילת השחר שבועות כג. וצ"ע).

ממסקנת הסוגיא יש לשמוע שהשבועה חלה על איסור דרבנן כשם שהיא חלה על חצי שיעור לריש לקיש – הואיל ומהתורה מותר הדבר (וכן הוכיחו הרמב"ם בתשובה קכ והרשב"א ח"א תריד והרשב"ץ ח"ב קסג רסא ועוד. וע' בשו"ת מהרלב"ח קג דף נג).

וכתבו כמה ראשונים שהנשבע לעבור על איסורים דרבנן, אף על פי שהשבועה חלה, אסור לו לעבור על דברי חכמים מפני שהעמידו דבריהם.

ד. מבואר בגמרא שאין לשנות 'אסור' במקום שהעובר חייב בעונש, שאז יש לשנות 'חייב'. אך פעמים (כן אמרו ב'אבעית אימא' והוכיחו) שנה התנא לשון זו משום שהוא כולל בדבריו דברים שאין עליהם חיוב. (ע' תוס' זבחים קטז: ד"ה אסור).

דף עד

קלא. האוכל חלב הכוי – מה דינו?

דרשו בברייתא לאסור חלב הכוי (כל חלב). ופירשו בגמרא כמאן דאמר כוי בריה בפני עצמו היא ואינו לא חיה ולא בהמה (עתוס'), אבל אם כוי ספק חיה ספק בהמה, אין הכתוב צריך לרבות הספק שהרי כלפי שמיא גליא. (ולמאן דאמר ספק, צריך לומר אסמכתא בעלמא היא).

דף עו

קלב. א. מנין ששתיה בכלל אכילה?

ב. מנין לסיכה שהיא כשתיה ביום הכפורים?

ג. מהו 'תירוש'?

א. הסיקו ללמוד ששתיה בכלל אכילה מהכתוב ונתתה הכסף בכל אשר תאוו נפשך בבקר ובעצאן וביין ובשכר – ה'שכר' הוא יין המשכר, גזרה שוה משכר האמור בנזיר, ואמר הכתוב ואכלת שם לפני ה'א. [ומגוף הכתוב 'יין' ו'תירוש' אין הכרה, כי אפשר שאוכלו בתוך מאכל, כגון אניגרון].
בספר מנחת שלמה (כא) פסק [דלא כמובא מהגר"ש קלוגר], שהכלל 'שתיה בכלל אכילה' אמור גם בממחה את האוכל ושותהו שחייב, ולא רק במשקה.

ב. שנינו: מנין לסיכה שהיא כשתיה ביום הכפורים – אף על פי שאין ראייה לדבר, זכר לדבר – ותבא כמים בקרבן וכשמן בעצמותיו.

לשיתת רבנו תם, הסיכה אינה כשתיה מהתורה אלא מדרבנן. ואף זה לא מציינו אלא ביוהכ"פ ובתרומה אבל לא בשאר איסורי אכילה, הלכך מותר לטווח בחלב (וכ"כ שאר ראשונים כאן; סמ"ג עשין סה. וכן משמע ברמ"א (שכו, י) להתיר לטווח בחלב. וע' בנקודות הכסף (יו"ד סוס"י קיז) שהביא מכ"י הרמ"א שראה שיש מחמירים בדבר ונכון הוא).

ויש סוברים שסיכה מדאורייתא עכ"פ לענין תרומה (ועתוס' ותו"י בתירוץ אחד; פרי חדש או"ח תריא; כפות תמרים; מנחת חינוך רעט, ז והעמק שאלה קסו – בדעת הרמב"ם. וע"ע אגרות משה יו"ד ח"א רט ואו"ח ח"ג סב; קובץ ענינים פסחים לב).

ויש סוברים סיכה כשתיה מדרבנן, לא רק ביוהכ"פ ובתרומה אלא אף בשאר איסורים. ואולם במקום צער התירו כשם שהתירו לטווח ביוהכ"פ למי שיש לו חטטים בראשו (וכן נקט הגר"א או"ח שכו, י). וכתב בבאור הלכה שמנהג רוב העולם להקל בדבר, לרחוץ בבורית שלנו העשויה מחלב. ואם מצוי להשיג בורית שלא נעשתה מחלב – בודאי נכון לחוש לדעת המחמירים. [בספר חדושים ובאורים כתב להסתפק בסבון שלנו, האם נחשב כסיכה אם לא מפני שאינו על תכונת השמן שסיכתו מיועדת להיבלע בבשר].

דבר שאינו ראוי לאכילת אדם אלא לסיכה בלבד; לדעת האוסרים בכל האיסורים, הוא הדין בזה. אכן אם אינו ראוי לסיכה, אולי גם אם מורחו על בשרו אינה נחשבת סיכה ולא שייך בזה סברת 'אחשביה'. וצ"ע (מהגר"א נבנצל שליט"א). ויש סוברים שכל שאינו ראוי לאכילה, אין איסור לטווח בו, מפני שאין מחשיבו בכך להיות אוכל ומשקה (עפ"י מכתב הגר"נ גולדברג שליט"א, מנ"א תש"ס). ובהו"א (דמאי ד, יג) נראה שמסתפק בדבר [לפי ההנחה שסיכה כשתיה מדרבנן], האם אסרו סיכה בדבר שאינו ראוי לאכילה.

ג. 'תירוש' בלשון מקרא הוא יין (זנות ויין ותירוש יקח לב). ואולם בלשון בני אדם אינו יין אלא מיני מתיקה (– פירות חדשים, כגון ענבים ותפוחים), ולכן הנודר מן התירוש אסור בכל מיני מתיקה ומותר ביין, שבנדרים הלך אחר לשון בני אדם.

א. יש לדייק מדברי רש"י שייך חדש שלא עברו עליו ארבעים יום, נקרא בלשון בני אדם 'תירוש', והנודר אסור בו. ולפירוש הר"ד זהו 'תירוש' דקרא – יין חדש, ולא שאר מיני מתיקה (וע' גם מהרש"א).

ב. כתבו הפוסקים שכיום לשון בני אדם נשתנתה ואין קורין תירוש למיני מתיקה אלא ליין, ולכך הנודר מן התירוש אסור ביין ומותר במיני מתיקה (עפ"י יו"ד ריז, טז. ועתה צ"ע).

דף עז

קלג. א. איזו רחיצה וסיכה אסורה ביום הכפורים ואיזו מותרת?
ב. ההולך לדרכו – האם מותר לו לעבור במים ביוהכ"פ?

א. אסור לרחוץ ולטווח מקצת גופו ככל גופו. ואם היה מלוכלך בטיט ובצואה (וכן לפלוף שבעין, למי שרגיל להסירו במים. רי"צ גאות, מובא בר"ן וברא"ש. וכן הובא בשו"ע (תקנד, יא) לענין תשעה באב. וכן נקטו הב"ח ושאר פוסקים גם לענין יוהכ"פ) – רוחץ כדרכו ואינו חושש. וכן אם היה חולה או שהיו לו חטטים בראשו – סך כדרכו ואינו חושש.